

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

**ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΕΣ ΣΤΗ ΛΕΜΕΣΟ ΣΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ
(1878-1931)**

Η καθεστωτική αλλαγή του 1878 βρήκε την πόλη και το μεγαλύτερο μέρος της επαρχίας Λεμεσού να υπάγεται εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Κιτίου, στον θρόνο της οποίας υπηρετούσε ο εκ Λευκονοίκου Κυπριανός Οικονομίδης (1868-1886), απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο τελευταίος, κατά τις επισκέψεις του στην πόλη ή στο ενδιάμεσο της μετάβασής του στα χωριά της επαρχίας, διέμενε στη λεγόμενη παλαιά Μητρόπολη, όπως ονομαζόταν ο μικρός ναός των Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας και τα κτήρια που τον περιέβαλλαν¹. Στον ίδιο χώρο διέμεναν και οι διάδοχοί του της υπό εξέταση περιόδου Χρύσανθος Ιωαννίδης (1889-1890), Κύριλλος Παπαδόπουλος (1893-1909), Μελέτιος Μεταξάκης (1910-1918) και Νικόδημος Μυλωνάς (1918-1937), η μετάβαση των οποίων στη Λεμεσό αποτελούσε σημαντικό γεγονός για την κοινωνία της εποχής και τονιζόταν με ξεχωριστά δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο².

1. Ο ναός αυτός θεμελιώθηκε το 1835 και η ανέγερσή του ολοκληρώθηκε το 1850. Για την ιστορία του βλ. Αγνής Μιχαηλίδη, Λεμεσός, η παλιά πολιτεία, Λευκωσία 1981, σ. 290-293· Χριστάκη Σαββίδη, Ιστορικό Καθεδρικού Ναού Αγίας Νάπας και Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας, Λεμεσός 1992, σ. 8-9· Του ιδίου, Η Λεμεσός του χθες και του σήμερα, Λεμεσός 1999, σ. 163-164· Δημήτριου Καππαή, Ναοί και Μοναστήρια της Λεμεσού, Λεμεσός 1999, σ. 59-63. Για την ιστορία της Λεμεσού κατά την υπό εξέταση περίοδο βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Η πολιτική ιστορία της Λεμεσού κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας», στον τόμο: Δήμου Λεμεσού, Λεμεσός: Ταξίδι στους χρόνους μιας πόλης, Λεμεσός 2006, σ. 193-204.

2. Για τον Σωφρόνιο βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920, Λευκωσία ⁵2005, σ. 419-420. Για τη ζωή των Μητροπολιτών Κιτίου Κυπριανού Οικονομίδα, Χρύσανθου Ιωαννίδα, Κύριλλου Β', Μελέτιου Μεταξάκη και Νικόδημου Μυλωνά και τη σχέση τους με την πόλη της Λεμεσού βλ. Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού, Λεμεσός 2002, σ. 289-405.

Πολλές πτυχές της ζωής ενός εκάστου από αυτούς συνδέθηκαν με την ιστορία της Λεμεσού και καθόρισαν τη μετέπειτα πορεία τους, όπως για παράδειγμα η προσαγωγή σε δίκη στην πόλη, το 1879, του Κυπριανού Οικονομίδη για τη στάση του έναντι του διοικητή της πόλης Ουάρρεν, που αφορούσε στα ζητήματα της φορολόγησης της εκκλησιαστικής περιουσίας και του τρόπου άσκησης των εξουσιών του³. Επίσης, στην ίδια πόλη, ο Νικόδημος Μυλωνάς εκφώνησε, στις 20 Οκτωβρίου 1931, επαναστατικό διάγγελμα με το οποίο καλούσε τον λαό σε ανυπακοή στους νόμους «του ανήθικου Αγγλικού καθεστώτος», που οδήγησε σε λαϊκή εξέγερση και είχε ως αποτέλεσμα τη σύλληψη, στις 24 του μηνός, στην παλαιά Μητρόπολη, και στην εξορία του⁴.

Την περίοδο αυτή, οι κληρικοί της πόλης και επαρχίας Λεμεσού ήταν ολιγογράμματοι και αμέτοχοι της θύραθεν παιδείας. Ο πρώτος ιερωμένος με ευρύτερες σπουδές, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην πόλη ήταν ο νεαρός Ιεροδιάκονος Κύριλλος Βασιλείου, μετέπειτα Μητροπολίτης Κυρηνείας (1895-1916) και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1916-1933). Γεννημένος το 1859 στο Πραστειό Μεσσαορίας, ο Κύριλλος σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη συνέχεια επέστρεψε στην Κύπρο, όπου από το 1890 μέχρι το 1895 δίδαξε στην Ελληνική Σχολή Λεμεσού και υπηρέτησε στον ναό της Αγίας Νάπας, όπου κήρυττε τακτικά τον θείο λόγο. Επίσης, δημοσίευε συχνά στις στήλες των τοπικών εφημερίδων επεξηγηματικά σχόλια στα Ευαγγέλια της Κυριακής και στο πνευματικό νόημα των μεγάλων εορτών, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία των πρώτων θεολογικών ζυμώσεων στη νεότερη ιστορία της πόλης⁵.

3. Σ. Μιχαηλίδη, Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού, ό.π., σ. 290-292.

4. Για τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν από τη δράση αυτή του Νικοδήμου βλ. Πέτρου Στυλιανού, Το Κίνημα των Οκτωβριανών του 1931 στην Κύπρο, Λευκωσία 1984, σ. 129-142. Σ. Μιχαηλίδη, Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού, ό.π., σ. 389-394.

5. Για τον Κύριλλο Γ' βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, ό.π., σ. 199, όπου και βιβλιογραφία. Για παράδειγμα, ένα από τα πρώτα άρθρα του φέρει τον τίτλο «Ομιλία εν τω ναώ της Αγίας Νάπας» και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Σάλπιγξ, 29.9.1890. Για την περίοδο της παραμονής του στην πόλη βλ. επίσης Αριστόδημου Πηλαβάκη, Η Λεμεσός και τα σχολεία της, Λεμεσός 1929, σ. 89, 104-106.

Την περίοδο της άφιξης του Κυρίλλου ξέσπασε το λεγόμενο σκάνδαλο των Παπικών, εξαιτίας της προσπάθειας του ιερέα της καθολικής εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης, π. Τσελεστίνο, να προσηλυτίσει στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία απογόνους Κρυπτοχριστιανών των χρόνων της Τουρκοκρατίας, οι οποίοι είχαν ασταθή εθνική συνείδηση. Ο Τσελεστίνο ίδρυσε για τον σκοπό αυτό λατινικά σχολεία στα χωριά Άγιο Τύχωνα και Κυβίδες και προγραμματίζε τη συνέχιση της δράσης του και σε άλλα χωριά της επαρχίας, όπου ζούσαν απόγονοι Λινοβαμβάκων. Με πρωτοβουλία τότε του Σχολάρχη της πόλης, Ανδρέα Θεμιστοκλέους, και τη δραστήρια συμβολή του Κυρίλλου και του Ιερομόναχου Ιεζεκιήλ Χριστοφίδη, αντιμετωπίστηκε δυναμικά ο καθολικός ιερωμένος και στηρίχθηκε η αμφιταλαντευόμενη συνείδηση των κατοίκων των επηρεαζόμενων χωριών με την ίδρυση ελληνικών σχολείων σε αυτά, γεγονός που συνέτεινε στην κατάρρευση των σχεδίων και στην απομόνωσή του⁶.

Ο Ιεζεκιήλ υπήρξε η δεσπόζουσα εκκλησιαστική φυσιογνωμία της Λεμεσού, κατά την υπό εξέταση περίοδο. Γεννημένος στη Χοιροκοιτία το 1849, και μετά από ολιγόχρονη παραμονή στη Μονή Μαχαιρά και φοίτηση στην εκεί μοναστηριακή Σχολή, εγκαταστάθηκε στη Λεμεσό, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές του. Ακολούθως εργάστηκε διαδοχικά στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και στην Ελληνική Σχολή της πόλης. Στο μεταξύ, ιερώθηκε και υπηρέτησε για εξήντα περίπου χρόνια στον ναό της Αγίας Νάπας, που ήταν αρχικά ένα μικρό εκκλησάκι, στη θέση του οποίου ανηγέρθη, μεταξύ των ετών 1891-1906, ο σημερινός μεγαλοπρεπής και επιβλητικός ναός⁷. Ο Ιεζεκιήλ διετέλεσε επίσης για μεγάλο χρονικό

6. Για τα γεγονότα αυτά, που συνετάραξαν την κοινωνία της Λεμεσού στα τέλη του 19ου αιώνα, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Προσηλυτιστική δράση Καθολικών σε χωριά της Λεμεσού στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα», Εκκλησιαστικός Κήρυκας 9(2003)115-145. Για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους βλ. Αρ. Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, ό.π., σ. 121.

7. Για τον ναό αυτό βλ. Ξενοφώντος Φαρμακίδη, Η ιστορία της Λεμεσού, Λεμεσός 1942, σ. 29-34· Αγνής Μιχαηλίδη, Λεμεσός, η παλιά πολιτεία, Λευκωσία 1981, σ. 282-290· Χρ. Σαββίδη, Ιστορικό Καθεδρικού Ναού Αγίας Νάπας και Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας, ό.π., σ. 3-7· Του ιδίου, Επετηρίδα 100 χρόνων Καθεδρικού Ναού Αγίας Νάπας Λεμεσού, Λεμεσός 1996· Του ιδίου, Η Λεμεσός του χθες και του σήμερα, ό.π., σ. 163· Σταύρου

διάστημα αρχιερατικός επίτροπος της Μητρόπολης Κιτίου, γεγονός που συνέτεινε ώστε να αναμιχθεί στη σύνολη κοινωνική και πνευματική ζωή της πόλης.

Σε μια εποχή που οι μορφωμένοι κληρικοί στην Κύπρο ήταν ελάχιστοι, ο Ιεζεκιήλ εργάστηκε συστηματικά για την πνευματική καλλιέργεια και πρόοδο των κατοίκων. Κήρυττε συχνά στον ναό της Αγίας Νάπας και ίδρυσε, το 1898, με σκοπό τη διάδοση του Ευαγγελίου τον θρησκευτικό σύλλογο «Ευσέβεια», έναν από τους πρώτους του νησιού, στον οποίο διετέλεσε πρόεδρος για σειρά ετών. Μεριμνήσε ακόμη για τη μόρφωση των εργαζόμενων άπορων παιδιών και των αγράμματων ενηλίκων με την ίδρυση Νυκτερινής Σχολής.

Ο Κύπριος Ιερομόναχος υπήρξε ο αφανής προστάτης πολλών κατοίκων της πόλης, που τα χρόνια εκείνα, εξαιτίας της ξένης κατοχής και των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης, υπέφεραν και δυστυχούσαν. Ειδικότερα, ενδιαφέρθηκε για τα φτωχά κορίτσια των χωριών, που κατέρχονταν στις πόλεις και εργοδοτούνταν στα σπίτια πλουσίων οικογενειών ως υπηρέτριες. Όπως δε αναφέρεται, με πρωτοβουλία του, το 1924, ο κλήρος της Λεμεσού μερίμνησε για την καταγραφή τους και τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών για την προστασία τους. Δεν παρέλειπε επίσης να επισκέπτεται τις φυλακές τα διάφορα ιδρύματα, όπου διέμεναν «οι ταπεινοί και καταφρονεμένοι», να τους παρηγορεί και να τους ενισχύει για να αντέξουν τις δυσκολίες της ζωής.

Πολλές πληροφορίες για τη δραστηριότητά του αυτή αντλούμε από επιστολή του, ημερομηνίας 27 Νοεμβρίου 1918, προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ΄ με την οποία του ζητούσε να μεσολαβήσει, ώστε να απονεμηθεί χάρη στον δεκαεξάχρονο Λουκά Ερωτοκρίτου από το χωριό Πάχνα, που είχε καταδικαστεί σε θάνατο από το Κακουργοδικείο. Όπως χαρακτηριστικά σημείωνε, η μακρά πείρα του από εξομολογήσεις παρομοίων περιπτώσεων, του είχε δημιουργήσει τη βεβαιότητα της αθωότητας του Ερωτοκρίτου, τον οποίο προετοίμαζε για δεκαπέντε συνεχείς ημέρες με το μυστήριο της Θείας Εξομολόγησης, για να αντιμετωπίσει την επικείμενη εκτέλεση. Δυστυχώς, όμως, η προσπάθειά του για τη σωτηρία του νεαρού κατάδικου δεν είχε αίσια κατάληξη και ο δεκαεξάχρονος Ερωτοκρίτου απαγχονίστηκε μερικές ημέρες αργότερα.

Ανδρέου, 2000 χρόνια Ορθοδοξίας, Λεμεσός 2000, σ. 12-14· Δ. Καππαή, Ναοί και Μοναστήρια της Λεμεσού, ό.π., σ. 34.

Έντιμος, ελεήμων και αφιλοχρήματος, κατάφερε να εξοικονομήσει κατά το μακρό χρονικό διάστημα των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών του υπηρεσιών το ποσόν των 160 λιρών, το οποίο χορήγησε στα τέλη της δεκαετίας του 1920 στη γενέτειρά του Χοιροκοιτία, ώστε να ανεγερθεί κατάλληλο κτίριο, που λειτούργησε από το 1928 ως αναγνωστήριο για τη μόρφωση των συγχωριανών του. Μεριμνήσε επίσης με διάφορες δωρεές του και για την ευπρέπεια και καλύτερη λειτουργία του ναού της Χοιροκοιτίας. Ο Ιεζεκιήλ απεβίωσε τον Απρίλιο του 1930, αφήνοντας μνήμη αγαθού, πράου και ταπεινού ιερέα⁸.

Στον ναό της Αγίας Νάπας υπηρέτησε επίσης, στα τέλη της δεκαετίας του 1870 - αρχές της δεκαετίας του 1880, ο νεαρός Ιεροδιάκονος Επιφάνιος Αγγελίδης, μετέπειτα Ηγούμενος της Μονής της Τροοδίτισσας. Ο Επιφάνιος γενήθηκε το 1850 στο χωριό Άγιος Αμβρόσιος Λεμεσού και σε νεαρή ηλικία εισήχθη ως δόκιμος στη Μονή της Τροοδίτισσας, όπου παρέμεινε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1870. Ακολούθως εγκαταστάθηκε στη Λεμεσό, όπου συνέχισε τις σπουδές του στην Ελληνική Σχολή, κοντά στον Ανδρέα Θεμιστοκλέους. Στη συνέχεια δίδαξε στη Σχολή, για διάστημα πέντε χρόνων, και ακολούθως, στις αρχές της δεκαετίας του 1880, εστάλη από τον Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανό Οικονομίδη στο χωριό Μονάγρι, όπου υπηρέτησε για τρία χρόνια ως ιερέας και διδάσκαλος στο σχολείο που ίδρυσε η Κυπριακή Αδελφότητα της Αιγύπτου. Το 1888 επέστρεψε στη Μονή της μετανοίας του, όπου ανέλαβε αρχικά τη διεύθυνση της Σχολής, που λειτουργούσε στα μοναστηριακά της κτίρια και το 1892 την ηγουμενία, αξίωμα στο οποίο υπηρέτησε μέχρι τον θάνατό του, που συνέβη το 1915. Ας σημειωθεί, ότι το 1909 ο Επιφάνιος ίδρυσε το πρώτο σχολείο στη γενέτειρά του, Άγιο Αμβρόσιο, ανεγείροντας το σχολικό κτήριο και αναλαμβάνοντας τα έξοδα συντήρησής του και πληρωμής του μισθού του διδασκάλου⁹.

8. Για τον Ιεζεκιήλ βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας», Επετηρίδα Εταιρείας Κυπριακών Ιστορικών Σπουδών 7(2005)166-172. Για τη ζωή του στη Λεμεσό βλ. επίσης Αρ. Πηλαβάκη, Η Λεμεσός και τα σχολεία της, ό.π., σ. 87-88.

9. Για τον Επιφάνιο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο ηγούμενος Επιφάνιος και το πρώτο σχολείο στον Άγιο Αμβρόσιο Λεμεσού», Πολίτης, 27.10.1999· Του ιδίου, «Ανέγερση σχολείων από κληρικούς στη γενέτειρά τους (β' μισό 19ου - αρχές 20ού αιώνα)», υπό δημοσίευση στον 8ο τόμο της Επετηρίδας της Εταιρείας Κυπριακών Ιστορικών Σπουδών. Στην περίοδο της

Ένας άλλος μορφωμένος κληρικός που υπηρέτησε στις εκκλησίες της Λεμεσού κατά την υπό εξέταση περίοδο είναι ο λόγιος Ιωάννης Μακούλης, απόφοιτος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, εκδότης του πρώτου εκκλησιαστικού περιοδικού της Κύπρου, «Απόστολος Βαρνάβας» (Λευκωσία 1901-1902) και των επιστημονικών συγγραμμάτων «Χρονολογική Ακτίς, ήτοι χρονολογία της Παλαιάς Διαθήκης επί τη βάσει της μεταφράσεως των Ο΄» (Λάρνακα 1910) και «Αποκάλυψις της Παναγίας Θεοτόκου» (Λάρνακα 1910). Γεννημένος το 1861 στη Στενήμαχο της Ανατολικής Ρωμυλίας, ο Μακούλης εγκαταστάθηκε στη Λεμεσό το 1906, οπότε ανέλαβε τα καθήκοντα του εφημέριου στον ναό της Αγίας Τριάδας, όπου κήρυττε τακτικά τον θείο λόγο. Δίδαξε επίσης θρησκευτικά, γαλλικά και ιχνογραφία στο Ημιγυμνάσιο της πόλης (1906-1910)¹⁰. Δυστυχώς, η εκκλησιαστική κατάσταση την περίοδο αυτή δεν ήταν και η καλύτερη, αφού το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα βρισκόταν στην οξύτερή του φάση, με αποτέλεσμα να συμπαρασύρει και τον φιλοκτιριακών τάσεων λόγιο ιερέα, ο οποίος εγκαταστάθηκε τελικά το 1910 στη Λάρνακα, όπου υπηρέτησε στον ναό του Αγίου Λαζάρου, μέχρι τον θάνατό του, που συνέβη το 1913¹¹.

Με την πόλη της Λεμεσού, κατά την υπό εξέταση περίοδο, συνδέθηκαν επίσης δύο σημαντικοί Κύπριοι αγιογράφοι, οι Κύριλλος και Νήφων, κοντά στους οποίους ανδρώθηκαν πνευματικά αρκετοί νεαροί μοναχοί, οι οποίοι καθόρισαν σε μεταγενέστερο στάδιο, με τη

παραμονής του στη Λεμεσό αναφέρεται και ο Αρ. Πηλαβάκης, Η Λεμεσός και τα σχολεία της, ό.π., σ. 88.

10. Φωτογραφίες του παπά Μακούλη από την παρουσία του στο Ημιγυμνάσιο της Λεμεσού το 1908 και το 1910 δημοσιεύτηκαν από τον Κώστα Πηλαβάκη, Η Λεμεσός σ' άλλους καιρούς, Λεμεσός 1977, σ. 272 και 274. Για την περίοδο που εργάστηκε στο Ημιγυμνάσιο βλ. Αρ. Πηλαβάκη, Η Λεμεσός και τα σχολεία της, ό.π., σ. 92.

11. Για τον Μακούλη βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, ό.π., σ. 138, όπου και βιβλιογραφία. Για την ανάμειξή του στο Αρχιεπισκοπικό ζήτημα βλ. Σ. Μιχαηλίδη, Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού, ό.π., σ. 338-351. Του ιδίου, «Ο λόγιος κληρικός Ιωάννης Μακούλης και τα εν Λεμεσώ παρεπόμενα του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος του 1900-1909», Κυπριακά Σπουδαί (64-65)(2003)623-638. Για την ιστορία του εκκλησιαστικού τύπου στην Κύπρο και το περιοδικό «Απόστολος Βαρνάβας» βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο εκκλησιαστικός τύπος στην Κύπρο», Ακτή 70(2007)193-203.

ζωή και τη δράση τους, τη φυσιογνωμία της Κυπριακής Εκκλησίας, όπως ο εκ Λεμεσού Μητροπολίτης Πάφου (1930-1947) και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (Ιούν. - Ιούλ 1947) Λεόντιος, ο Ηγούμενος της Τροοδίτισσας (1942-1968) Παγκράτιος, ο αδελφός του εφημέριος στη Μονή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Μονάγρι Ιερομόναχος Ανδρέας, και οι κατά σάρκαν αδελφοί Ιερομόναχοι Χαρίτων (1886-1976), Στέφανος (1890-1977) και Βαρνάβας (1898-1983), οι οποίοι επαναλειτούργησαν τη Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα, το 1917.

Οι Κύριλλος και Νήφων κατάγονταν από το Καϊμακλί και σε νεαρή ηλικία, στα τέλη του 19ου αιώνα, μετέβηκαν στο Άγιο Όρος, όπου διδάχθηκαν την τέχνη της αγιογραφίας, σύμφωνα με τα τότε πρότυπα που επικρατούσαν εκεί και τα οποία είχαν ρωσική και αναγεννησιακή επίδραση. Αργότερα, επέστρεψαν στην Κύπρο, όπου άσκησαν το διακόνημα του αγιογράφου σε διάφορους ναούς του νησιού, όπως στον ναό του Αγίου Γεωργίου της Άσσιας, μέχρι το 1903, οπότε εγκαταστάθηκαν στα πλινθόκτιστα δωμάτια, που περιέβαλλαν τον Άγιο Γεώργιο της Χαβούζας, λίγο έξω από τη Λεμεσό¹².

Σταδιακά, εκτός από τους προαναφερθέντες νεαρούς υποψήφιους μοναχούς, στο νεοσύστατο μονύδριο κατέφυγαν επίσης ο αδελφός των Κυρίλλου και Νήφωνος, μετέπειτα μοναχός Ιερεμίας, καθώς και η μητέρα και οι δύο αδελφές τους, μοναχές Ευγενία, Καταφυγή και Ευφροσύνη. Οι τελευταίες διέμεναν σε ξεχωριστά μοναστηριακά καταλύματα, που διαχωρίζονταν από τα υπόλοιπα με «καμάρα». Στο μεταξύ, η δημιουργηθείσα κατάσταση προκάλεσε την αντίδραση του νεοεκλεγέντος, μετά τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος, Μητροπολίτη Κιτίου Μελετίου Μεταξάκη, που θεώρησε την ίδρυση του μοναστηριού αντικανονική και τη διαμονή στον ίδιο χώρο μοναχών και μοναζουσών αδιανόητη. Γι' αυτό και υποχρέωσε τους Κύριλλο και Νήφωνα να μετακινηθούν το 1912, μαζί με τη συνοδεία τους, στην τότε εγκαταλελειμμένη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Αλαμάνου, ενώ στον Άγιο Γεώργιο της Χαβούζας, παρέμειναν η μητέρα και οι αδελφές τους. Τελικά, οι τελευταίες μετέβηκαν στη Χίο, όπου εγκαταβίωσαν στη Μονή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στα Νένητα. Στο ίδιο νησί κατέφυγαν το 1918 και τα υπόλοιπα μέλη της φιλομόναχης αυτής οικογένειας. Ο Κύριλλος μάλιστα διετέλεσε

12. Για τον ναό του Αγίου Γεωργίου Χαβούζας βλ. Νεοκλή Κυριαζή, Μοναστήρια εν Κύπρω, Λάρνακα 1950, σ. 47· Δ. Καππαή, Ναοί και Μοναστήρια της Λεμεσού, ό.π., σ. 71-73.

Ηγούμενος της Μονής του Αγίου Τρύφωνος και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, βοηθώντας Έλληνες στρατιώτες να διαφεύγουν από την κατεχόμενη Ελλάδα στην Τουρκία και ακολούθως στη Μέση Ανατολή. Απεβίωσε στα τέλη της δεκαετίας του 1950¹³.

Το πνευματικό περιβάλλον του μοναχίου του Αγίου Γεωργίου της Χαβούζας είλκυσε, όπως έχει αναφερθεί, τον μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Λεόντιο, ο οποίος άρχισε να το επισκέπτεται το 1910 και να μετέχει της ζωής της νεοσύστατης αδελφότητας. Γεννημένος το 1896 στη Λεμεσό, ο Λεόντιος έζησε τα νεανικά του χρόνια στην οδό Βασιλείου Μακεδόνας, μία από τις γνωστότερες της παλιάς πόλης. Το 1913, και όταν στο μεταξύ οι Κύριλλος και Νήφων είχαν εγκατασταθεί στον Άγιο Γεώργιο τον Αλαμάνο, ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος εγκατέλειψε τις σπουδές του και κατέφυγε κοντά τους, για να διδαχθεί την τέχνη της αγιογραφίας και να ζήσει ασκητικό βίο. Στη συνέχεια, όμως, όταν, οι γέροντές του μετέβησαν στη Χίο, επανεγράφη στο Γυμνάσιο της Λεμεσού και ολοκλήρωσε τις σπουδές του. Ακολούθως, το 1919 χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και μετέβη στην Αθήνα, όπου φοίτησε στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της πόλης. Το 1923, επέστρεψε στην Κύπρο και εγκαταστάθηκε στη Λάρνακα, όπου υπηρέτησε στο Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο και στους ναούς της πόλης για μια τριετία (1923-1926), ακολούθως διετέλεσε ιεροκήρυκας στην Πάφο (1926-1928) και στη συνέχεια πραγματοποίησε ευρύτερες σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης (1928-1930), όπου παρέμεινε μέχρι το 1930, που εξελέγη Μητροπολίτης Πάφου. Τελικά, τον Ιούνιο του 1947 ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, όπου, όμως, υπηρέτησε για 36 μόνο ημέρες, μέχρι τον πρόωρο θάνατό του, που συνέβη τον Ιούλιο του ίδιου έτους¹⁴.

13. Για τη δράση αυτή του Κυρίλλου και τη διαμονή της μητέρας και των αδελφών του στη Χίο βλ. Πόπης Χαλκιά Στεφάνου, Τα Μοναστήρια της Χίου, Αθήνα 2003, σ. 191-192.

14. Για τους Νήφωνα, Κύριλλο και Λεόντιο και τη ζωή τους στον Άγιο Γεώργιο της Χαβούζας βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Τα νεανικά χρόνια του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Λεοντίου», Επετηρίδα Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών 6(2003)223-238. Για τους Χαρίτωνα, Στέφανο και Βαρνάβα βλ. Του ιδίου, «Η Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα και η επαναλειτουργία της στα νεότερα χρόνια», Κυπριακά Σπουδαί 67-68(2005)363-383. Για τον Παγκράτιο και τη συμβολή του στον κυπριακό μοναχισμό βλ. Του ιδίου, «Η Μονή της

Με τη λήξη της υπό εξέταση περιόδου, κατετάγη στον κλήρο της Λεμεσού μία από τις σημαντικότερες εκκλησιαστικές φυσιογνωμίες της πόλης, ο Σολομών Παναγίδης (†1964). Γεννημένος στην Αμμόχωστο το 1893, ο Παναγίδης αποφοίτησε από το Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο το 1916 και εργάστηκε ως δάσκαλος στη Σωτήρα της Αμμοχώστου, στα χωριά της επαρχίας Λεμεσού, καθώς και για ένα χρόνο στο χωριό Κρίβα της Μακεδονίας (1920-1921), ανταποκρινόμενος σε σχετική έκκληση του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας για τη στελέχωση των κενών θέσεων διδασκάλων, που είχαν δημιουργηθεί, μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας και της Θράκης. Την περίοδο της διδασκαλικής του θητείας στα χωριά της κυπριακής υπαίθρου, ο Παναγίδης εργάστηκε συστηματικά για τη διάδοση του Συνεργατισμού και τον περιορισμό της τοκογλυφίας, καθώς και για την επιμόρφωση των αγροτών, εκδίδοντας για τον σκοπό αυτό διάφορα πρακτικά βιβλία.

Ο Παναγίδης χειροτονήθηκε το 1930 διάκονος και στη συνέχεια πρεσβύτερος και υπηρέτησε ως αρχιερατικός επίτροπος της Μητρόπολης Κιτίου στα χωριά του Τροόδους. Το 1931 ανέλαβε τα καθήκοντα του ιεροκήρυκα και του αρχιερατικού επιτρόπου Λεμεσού, συνελήφθη, όμως, από τους Άγγλους για τη συμμετοχή του στο Κίνημα των Οκτωβριανών και εντοπίστηκε στο Καλό Χωριό. Επέστρεψε τελικά στη Λεμεσό το 1933, όπου υπηρέτησε ως εφημέριος στον ναό της Αγίας Τριάδας και καθηγητής στο Ελληνικό Γυμνάσιο της πόλης (1946-1954). Ο Παναγίδης ανέπτυξε ποικίλη δράση, εισάγοντας τον θεσμό των χριστιανικών κατασκηνώσεων (1937), αρθρογραφώντας στον ημερήσιο τύπο, ιδρύοντας κατηχητικό σχολείο, τη Χριστιανική Οργάνωση Νέων ΟΧΕΝ, τη Νυκτερινή Σχολή για εργαζόμενους νέους και πολλά άλλα. Δεν θα αναφερθούμε όμως εκτενέστερα στη ζωή και τη δράση του, αφού αυτές ξεφεύγουν των χρονικών ορίων της μελέτης μας¹⁵.

Η υπό εξέταση περίοδος χαρακτηρίζεται από τις πολλές αδυναμίες της Κυπριακής Εκκλησίας να ανταποκριθεί στον πνευματικό της ρόλο. Η πολύχρονη ξένη κατοχή, οι

Τροοδίτισσας και η μετατροπή της σε κοινόβιο το 1939», Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών 31(2005)425-430.

15. Για τον Σολομώντα Παναγίδα βλ. Αρ. Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, ό.π., σ. 316-317, όπου και βιβλιογραφία. Επίσης βλ. Ιδρύματος Σολομώντος Παναγίδη, Η ζωή και το έργο του πατρός Σολομώντος Παναγίδη, Λεμεσός 1993· Σ. Μιχαηλίδη, Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού, ό.π., σ. 414-418.

δύσκολες οικονομικές συνθήκες και η έλλειψη καταρτισμένων στελεχών δυσχέραιναν το έργο της σε μεγάλο βαθμό. Ωστόσο, όπως διαφαίνεται από τη μελέτη των βιογραφικών στοιχείων των προαναφερθέντων κληρικών, οι οποίοι υπηρέτησαν στους ναούς της πόλης, με την έναρξη της περιόδου της Αγγλοκρατίας είχαν αρχίσει να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη συστηματικότερη διάδοση του λόγου του Ευαγγελίου και την πνευματική αφύπνιση του λαού. Κάτι που άρχισε, όμως, να γίνεται ορατό μετά την ίδρυση Ιερατικής Σχολής, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, και την αύξηση του αριθμού των μορφωμένων κληρικών και λαϊκών θεολόγων¹⁶.

Δημοσιεύτηκε στη Θεολογική Επετηρίδα «Εκκλησιαστικός Κήρυκας», τόμ. 12 (Λάρνακα 2006), σ. 94-105.

16. Για την ιστορία της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας βλ. Βενεδίκτου Εγγλεζάκη, «Η Εκκλησία της Κύπρου από το 1878 μέχρι το 1955», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας, Κυπριακά 1878-1955, τ. 2ος, Λευκωσία 1986, σ. 31-62· Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Αγγλοκρατία», στον τόμο: Εκδόσεων Δομή, Ιστορία των Ελλήνων, τ. 15ος, Αθήνα 2006, σ. 692-705.